

МЕТАЛЛУРГИЯ САНОАТИДА КЛАСТЕРЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

Абдуллаева Матлуба Нематовна

и.ф.д. (DSc), доцент, ТДТрУ

Бабаева Сабинабону Давронбек қизи

ТДТрУ, 1 – босқич RIQ -3 гуруҳи талабаси

Annotation. This article describes the specific aspects of the development of clusters in the metallurgical industry of the Republic of Uzbekistan.

Keywords. metallurgy, metallurgical enterprises, cluster, competitiveness, discrete clusters, innovations.

Жаҳон амалиётида ривожланган мамлакатлар ва минтақалар иқтисодиётини самарали ривожлантириш йўналиши сифатида кластер назарияси кенг тарқалди. Кластер назарияси замонавий давлатлар иқтисодий сиёсатининг ажралмас қисмига айланди. Бироқ, бу назария анча «янги» бўлишига қарамай, унинг пайдо бўлишининг дастлабки шарт-шароитлари XIX асрдаёқ кўрина бошлади. А.Маршалл юқори меҳнат унумдорлигига эга корхоналарнинг концентрациялашув сабабларига эътибор қаратган биринчи иқтисодчи деб қаралади (Саноат худудлари концепциялари. 1890). А. Маршалл айрим саноат тармоқларида кичик ва ўрта корхоналар гуруҳлари мамлакатнинг бир минтақасида тўпланган ва умумий ишлаб чиқариш жараёнининг маълум бир босқичига ихтисослашган бўлса, уларнинг самарадорлиги йирик корхоналар даражасидан кам бўлмайди деб таъкидлайди.

Майкл Портер талқинидаги «кластер» тушунчаси классик тушунчага айланиб, кўплаб нашрларда ишлатилмоқда. Унинг фикрича, кластер – бу «географик жихатдан тўпланган ўзаро боғлиқ компаниялар, ихтисослашган етказиб берувчилар, хизмат етказиб берувчилар, тегишли соҳалардаги фирмалар, шунингдек уларнинг фаолияти билан боғлиқ ва ўзаро рақобатлашувчи, лекин биргаликда иш олиб борувчи маълум соҳалардаги ташкилотларнинг гуруҳлари (масалан, университетлар, стандартлаштириш агентликлари ва савдо уюшмалари)дир»¹.

Металлургия кластерини тизимли нуқтаи назардан кўриб чиқсак, уни бири-бири билан ва ташқи муҳит билан бирга иш олиб борувчи, ўхшаш хусусиятларнинг мавжудлиги билан бирлашувчи кўплаб элементлар мажмуи деб тушунамиз. Бир худудда жойлашган саноат корхоналари бири-бири билан ва бошқа иқтисодий субъектлар билан ўзаро алоқада бўлиш учун кўплаб умумий эҳтиёжлар ва имкониятларга эга бўлиб, бу кластерлар шаклланишига ёрдам беради. Metallurgy кластерини ташкил қилиш металлургия корхоналари ва улар билан узоқ муддатли кооператив алоқалар орқали боғланган бошқа иқтисодий субъектларни бирлаштиришга асосланган бўлиб, у қўшимча рақобат устунликларига эга бўлиш ва узоқ муддатли истиқболда – фойдани кўпайтириш

¹ Портер М. Э. Конкуренция / Пер. с англ.: уч. пос. М.: Вильямс, 2005. 608 с.

мақсадида яратилган. Бундай уюшма одатда кўп томонлама битим билан мустаҳкамланади.

Бизнинг фикримизча, металлургия кластерида корхоналарни ташкил этиш ва бирлаштиришнинг бошқа моделларидан ажралиб турадиган хусусиятларига кўп даражали технологик ҳамкорлик, ички рақобат муҳити, кластер аъзоларининг бошқарув қарорларини мувофиқлаштириш механизмлари, иштирокчи корхоналарнинг кластер ичидаги ўзаро алоқаларга асосланган рақобат устунликлари ва катта миқдордаги ўзига хос активлари, бир хил функцияларни (ишлаб чиқаришнинг муайян турлари, тайёр маҳсулотларни омборга жойлаштириш, уларни етказиб беришни ташкил этиш ва бошқаларни) бажаришни ҳудудий маҳаллийлаштириш тенденциясининг мавжудлиги, ҳамкорлик алоқаларининг узоқ муддатлилиги ва юқори инерцияга эгалиги киради.

Бир қатор меъёрий -ҳуқуқий ҳужжатлар ва илмий нашрларни таҳлил қилган ва тармоқнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда кластерларнинг турларини ажратиб, уларнинг асосий хусусиятларини тавсифлашимиз мумкин (1 -жадвал).

1 -жадвал

Кластерларнинг тармоқ мансублиги бўйича таснифи²

Кластерларнинг номлари	Кластернинг асосий хусусиятлари
Дискрет кластерлар	Дискрет компонентлардан маҳсулот ишлаб чиқарувчи кичик ва ўрта корхоналардан ташкил топган (етказиб берувчилар, машинасозлик, автомобилсозлик, авиация саноати, кемасозлик, двигателлар ишлаб чиқариш ва бошқа саноатга мансуб йиғиш корхоналари).
Жараён кластерлари	жараёнли тармоқлар (кимё, целлюлоза-қоғоз, металлургия саноати, қишлоқ хўжалиги, озиқ -овқат саноати) таркибидаги корхоналар томонидан ташкил этилади
Транспорт-логистика кластерлари	таркибига юк ва йўловчиларни сақлаш, кузатиб бориш ва етказиб беришга ихтисослашган инфратузилма ва компаниялар; порт инфратузилмаси объектларига хизмат кўрсатувчи ташкилотлар; денгиз, дарё, ер усти, ҳаво орқали ташишга ихтисослашган компаниялар; логистика мажмуалари ва бошқалар киради
Инновацион ва «ижодий» кластерлар	ахборот технологиялари, биотехнологиялар, янги материалларни ишлаб чиқиш ва ижодий фаолият билан боғлиқ хизматларни тақдим этувчи корхоналар, таълим муассасалари ва илмий -тадқиқот институтларини ўз ичига олади.
Туризм кластерлари	туристик жойлар асосида ташкил этилади ва туристларга хизмат кўрсатувчи турли соҳадаги корхоналарни (сайёҳлик операторлари, меҳмонхона ва

² муаллиф томонидан тузилган

	ресторан тармоқлари, сувенир ишлаб чиқарувчилар, транспорт компаниялари ва ҳордиқ чиқариш марказларини) ўз ичига олади
Аралаш кластерлар	ҳар хил кластерларнинг хусусиятларини ўзида бирлаштириши мумкин

Сўнгги йигирма йиллик ичида кластерлаш жараёни Франция, Ҳиндистон, Буюк Британия, Италия, АҚШ ва Россия каби мамлакатларда энг кенг тарқалганлигини кўриш мумкин. Мутахассисларнинг фикрича, дунёнинг етакчи мамлакатлари иқтисодиётининг қарийб 50 фоизи кластерлаш билан қамраб олинган³.

Кластерларнинг шаклланиш хусусиятларини таҳлил қилиш саноат кластерларининг бир қанча моделларини, хусусан: Италия, Япония, Финляндия, Шимолий Америка, Ҳиндистон-Хитой, собиқ Совет Иттифоқи ва Россия моделларини аниқлаш имконини берди. Улар ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, маълум хоссалари ва белгилари билан ажралиб туради:

- Италия моделида саноат кластери кичик фирмалар уюшмаларига асосланган бўлиб, улар ўз рақобатбардошлигини ошириш мақсадида бирлашадилар;

- Япония моделида саноат кластерининг асосини йирик ишлаб чиқаришга эга етакчи фирма ташкил қилади ва ўз технологик занжирининг турли босқичларида кўплаб етказиб берувчиларни жалб қилади;

- Финляндия моделида саноат кластерининг асоси бизнеснинг юқори даражадаги байналмилаллашуви ва инновацияларнинг мавжудлиги ҳисобланади;

- Шимолий Америка моделида саноат кластерининг асосини фирмалараро рақобат ташкил этади, ўзаро муносабатлар асосан талаб ва таклиф бозори томонидан тартибга солинади;

- Ҳиндистон-Хитой (Осиё) моделида саноат кластерининг асоси илғор технологияларни жалб қиладиган, шунингдек тайёр маҳсулотни жаҳон бозорларига чиқарилишини таъминлайдиган хорижий инвестициялардан иборат.

Шуни таъкидлаш керакки, саноат кластерини тузишда ташқи муҳит билан ўзаро алоқалар жуда муҳимдир. Кластер муҳити – бу унинг фаолияти самарадорлигига таъсир этувчи барча омилларнинг мажмуидир. Кластернинг ташқи ва ички муҳитини фарқлаш зарур. Саноат кластерининг фаолияти ва ривожланишига таъсир этувчи ташқи муҳит омилларини кластерга таъсир этиш даражасига кўра уч тоифага бўлиш мумкин: биринчи тоифа – давлат (давлатнинг умумий иқтисодий сиёсати, солиқ сиёсати, саноат сиёсати, ижтимоий-демографик сиёсат, фан ва таълим соҳасидаги сиёсат, қонунчилик тизими ва бошқалар); иккинчи тоифа – минтақа (минтақанинг ресурс таъминоти ва инфратузилмасини ўз ичига олади); учинчи тоифа – кластер таркибига кирмайдиган корхоналар.

³ Карта кластеров России. URL: <http://map.cluster.hse.ru/list>.

Кластерная политика в России. URL: <http://cluster.hse.ru/cluster-policy/#show>.

Ҳозирги вақтда ўрганилаётган корxonанинг бозори фақат Ўзбекистон билан чекланмайди, корxона маҳсулотларининг бир қисми Узоқ ва Яқин хориж мамлакатларига экспорт қилинади. Тайёр маҳсулотларнинг энг йирик хорижий истеъмолчиларига Афғонистон, Эрон, Мўғулистон, Голландия, Эстония, МДХ мамлакатларидан Россия, Қозоғистон, Қирғизистон, Туркманистон, Тожикистон, Озарбайжон каби давлатлар киради.

Бироқ, замонавий шароитда кластерлаштиришнинг мавжуд афзалликларига қарамай, бу жараёнга тўсқинлик қилувчи бир қанча омилларни аниқладик ва тизимлаштирдик (2-жадвал).

Шу билан бирга, айтиш керакки, металлургия корxonасининг салоҳиятини аниқлаш учун корxона фаолиятидаги кучли ва заиф томонларни аниқлаш мақсадида олиб бориладиган ички муҳитни таҳлил қилиш муҳим аҳамиятга эга.

2 -жадвал

Металлургия кластерларининг ривожланишига таъсир этувчи омиллар⁴

Металлургия кластерларининг ривожланишига хисса қўшадиган омиллар	Металлургия кластерларининг ривожланишига тўсқинлик қилувчи омиллар
- юқори малакали муҳандислар, илмий ходимлар, шунингдек уларни тайёрлаш базасининг мавжудлиги;	- хом ашёнинг мавжуд эмаслиги (етишмаслиги) ёки сифатсизлиги
- ИТТКИ олиб бориш учун илмий-техникавий ва тажриба лабораторияларининг мавжудлиги	- металлургия тармоғи эҳтиёжлари учун касбий таълим ва илмий-тадқиқот дастурларига талабнинг йўқлиги;
- саноат кооперацияси анъаналари;	- ИТИ муассасалари ва саноат ўртасидаги заиф ҳамкорлик алоқалари (ёки уларнинг йўқлиги);
- металлургия кластерини шакллантиришда давлатнинг фаол ўрни;	- хўжалик юритувчи субъектларнинг ташкил қилиниши ва ривожланиши учун ишбилармонлик муҳитининг паст сифати (маъмурий тўсиқлар, молиявий ресурслар ва ҳк.);
	- тармоқ ва касб-ҳунар уюшмалари фаолиятининг паст самарадорлиги;
	- металлургия корxonалари кластерларини ривожлантириш бўйича самарали стратегиянинг йўқлиги;
	- давлат ташкилотларида кластерларнинг ташкил қилиниши ва фаолият юритишидаги бюрократик тўсиқлар

Кластерларни фаоллаштириш ва ривожлантириш жараёнида давлатнинг ўрни унинг, ҳар бири ўзига хос функцияларни бажарувчи учта тенг ҳуқуқли тарафлардан бири сифатида ҳаракат қилишидан иборатдир. Ушбу ёндашувнинг мазмуни шундаки, давлат, бизнес ва илмий ҳамжамиятнинг биргаликдаги

⁴ муаллиф томонидан тузилган

фаолияти орқали инновацион ривожланишни энг самарали равишда таъминлаш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Абдуллаева М.Н. Развитие металлургических кластеров в современных условиях//«Управление деятельностью хозяйствующих субъектов, потребительских обществ и публичных образований в условиях санкций и коронавирусных ограничений» Ижевск, декабрь, 2022 г.

2. Потуданская В.Ф., Богданчикова Т.В. Формирование устойчивого внутреннего рынка труда предприятий в рамках промышленного кластера // Экономика труда. № 1 / 2018

3. Гуламов А.А., Абдуллаева М.Н. Оценка инвестиционной обеспеченности предприятий металлургического комплекса Узбекистана на перспективу/ Ж. «Темир йул транспорти: долзарб масалалар ва инновациялар», № 1, 2021 й. С. 72-90

4. <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-metallurgicheskikh-klasterov-v-sovremennyh-usloviyah>

5. https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/92060/1/2020_16_1_016.pdf